

بررسی مفاهیم اجتماعی دعای عرفه

بتول احمدیان مقدم

^۱ کارشناسی ارشد اخلاق اسلامی دانشگاه پیام نور قم

چکیده

در قرآن کریم دعا سبب توجه و اعتنای خداوند به انسان معرفی شده است، به گونه‌ای که می‌فرماید اگر دعای شما نبود خداوند به شما اعتنا نمی‌کرد. دعای عرفه که منسوب به ساحت مقدس امام العارفین حضرت اباعبدالله الحسین (ع) است از عالی‌ترین مضامین عرفانی و اجتماعی برخوردار است، در شرایطی از سوی آن ناحیه مقدسه صادر شده است که آن حضرت در آستانه حرکت به کربلا از یک سو و در پایان مناسک حج عارفانه‌اش از سوی دیگر قرار داشته است. لذا در مضامین این دعا هم اوج عرفان و عبودیت و خیرخواهی برای مردم و هم اوج ظلم ستیزی و مبارزه با ستمگران عالم نشان داده شده است. پروردگار عالم در آیات متعددی در قرآن کریم از آزمایش الهی سخن گفته است و در آن آیات، نعمت‌های الهی و همچنین مشکلات و گرفتاری‌ها را وسیله‌ای برای امتحان و آزمایش انسان‌ها معرفی می‌کند. جهاد نیز یکی از موارد امتحان انسان‌ها از سوی خداوند است. در این مقاله سعی شده است به مفاهیم اجتماعی این دعای ارزنده پرداخته شود.

واژه‌های کلیدی: دعا، دعای عرفه، مفاهیم اجتماعی.

۱- مقدمه

یکی از مواهب الهی برای بشر سخن و قدرت تکلم است. بلاغت و فصاحت در خاندان بنی‌هاشم و تربیت‌شدگان مهد نبوت و ولایت از غرائز طبیعی ایشان به شمار می‌رفت. چنان در سخنوری قوی بودند که هر معنای دقیق درونی و هر احساس لطیف روحانی را در قالب الفاظ رسا و مناسب می‌ریختند و هر شنونده را بر خود می‌لرزاندند. ادعیه‌ی کمیل و توسل و سمات و . . . گنجینه‌های ارزشمند معارف اهل بیت عصمت و طهارت (ع) است. که می‌تواند سرچشمه‌های عرفان را در ما بجوشاند و وجود ما را از آب زلال آن سیراب نماید.

چرا دعای عرفه و چرا مفاهیم اجتماعی؟

از آنجا که ادعیه به طور عموم و به خصوص دعای عرفه شامل انواع مفاهیم اخلاقی و تربیتی و عرفانی و اجتماعی و . . . می‌باشد و دریافته‌م کمتر تحقیقی وجود دارد که صرفاً به مفاهیم اجتماعی موجود در دعای عرفه پرداخته باشد. لذا با راهنمایی استاد عزیزم بر آن شدم تا موضوع تحقیق خود را به این مهم اختصاص دهم. روش تحقیق عمدتاً کتابخانه‌ای می‌باشد و وجه امتیاز آن این است که صرفاً به بررسی مفاهیم اجتماعی موجود در دعای عرفه می‌پردازد.

حکمت و فلسفه دعا:

"دعای صبح و آه شب کلید گنج مقصود است بدین راه و روش می‌رو که با دلدار پیوندی" یاری گرفتن از موجودات ماورایی برای غلبه بر نیروهای مختلفی که آدمی را احاطه کرده‌اند، همیشه و همه جا در زندگی بشر مشاهده می‌شود. در این کوران حوادث و بحران‌های زمان، انسان سرگردان با مواجهه این جریان‌های مختلف، همواره به دنبال التیام و آرامش و ارتباط و انس با منبع غنی ماورایی است. این کنش و یا حتی واکنش نفس آدمی را هر چه که بنامیم، حقیقت آن چیزی به جز خواندن خداوند نیست، هرچند خدا در هر دین و مذهبی به گونه‌ای خاص معرفی شده و با تلقی پیروان سایر ادیان متفاوت می‌باشد. ما این حقیقت را دعا می‌نامیم.

عرفات

امام صادق علیه السلام فرموده‌اند: کسی که در ماه رمضان آمرزیده نگردد تا رمضان آینده آمرزیده نمی‌گردد؛ مگر این که روز عرفه را درک کند.

عرفات، نام منطقه وسیعی است با مساحت حدود ۱۸ کیلومترمربع در شرق مکه معظمه، اندکی متمایل به جنوب که در میان راه طائف و مکه قرار گرفته است. زائران بیت الله الحرام در روز عرفه - نهم ذی حجّه - از ظهر تا غروب در این منطقه حضور دارند. در نقلی آمده است که آدم و حوا (ع) پس از هبوط از بهشت و آمدن به کره خاکی، در این سرزمین همدیگر را یافتند و به همین دلیل، این منطقه عرفات و این روز عرفه نام گرفته است. چنین گفته‌اند که جبرائیل علیه السلام هنگامی که مناسک را به ابراهیم می‌آموخت، چون به عرفه رسید به او گفت عرفت و او پاسخ داد آری، لذا به این نام خوانده شد و نیز گفته‌اند سبب آن این است که مردم از این جایگاه به گناه خود اعتراف می‌کنند و بعضی آن را جهت تحمل صبر و رنجی می‌دانند که برای رسیدن به آن باید متحمل شد. چرا که یکی از معانی "عرف" صبر و شکیبایی و تحمل است.

عرفه، از عیدهای بزرگ است؛ هر چند عید نامیده نشده است و روزی است که حق تعالی بندگان خویش را به عبادت و طاعت خود دعوت کرده، سفره جود و احسان خود را برای آن‌ها گسترده است. شیطان در این روز، از همه اوقات خوارتر و حقیرتر و خشمناک‌تر است.

روایت شده که حضرت زین‌العابدین علیه السلام در روز عرفه صدای فقیری را شنید که از مردم کمک می‌خواست. حضرت فرمود: وای بر تو! آیا دست نیاز به سوی غیر خدا دراز می‌کنی؛ در حالی که امید می‌رود در این روز بچه‌هایی که در شکم مادر هستند، مورد فضل و لطف الهی قرار گیرند و سعادت‌مند گردند؟ بهترین عمل در روز عرفه دعا است و در میان روزهای سال، این روز برای دعا امتیاز ویژه‌ای دارد.

تاریخچه عرفه

صحرای عرفات در خود خاطراتی از مردان بزرگ الهی چون آدم، ابراهیم، خاتم الانبیاء و حضرت سید الشهداء علیهم السلام دارد که حضور هر یک با عنایات خاص حضرت حق همراه بوده است.

نگاهی دقیق‌تر به دعای عرفه حسین بن علی (علیهما السلام)

روز عرفه دارای دعا‌های فراوانی است؛ ولی در این میان، دعای عرفه امام حسین علیه السلام دارای جایگاه ممتاز، اخص و ویژه است و در واقع، ناب‌ترین و عمیق‌ترین معارف الهی و توحیدی در این دعا، بر زبان سالار شهیدان علیه السلام جاری گشته است.

عصر روز عرفه امام حسین علیه السلام با گروهی از خاندان و فرزندان و شیعیان، با نهایت خاکساری و خشوع از خیمه بیرون آمدند و در جانب چپ کوه ایستادند. امام علیه السلام چهره مبارک خود را به سوی کعبه گردانید مانند مسکین نیازمندی که غذا می‌طلبد، دست‌ها را برابر صورت خود گرفت و دعایش را چنین آغاز کرد الحمدلله الذی لیس لقضائه دافع و لا لعطائه مانع و لا کصنعه صانع و هو الجواد الواسع؛ "سپاس خداوندی را سزاست که چیزی قضایش را دور نمی‌سازد و از عطا و بخشش او جلوگیری نمی‌کند و هیچ آفریننده‌ای آفرینش او را ندارد و او سخاوتمندی عالم گستر است"

حضرت علیه السلام سپس به بیان گوشه‌ای از نعمت‌های بی‌پایان خداوند که انسان را در تمام مراحل رشد و تکامل در بر گرفته، می‌پردازد و مهربانی مادران و دایه‌ها و مواظبت و پرستاری و دلسوزی آنان را از الطاف و عنایت‌های خداوند می‌شمرد؛ سپس به لزوم شکر نعمت‌های الهی اشاره می‌کند و خود را از ادای یک شکر نیز عاجز و ناتوان می‌بیند. هر فرازی از این دعا، دریچه‌ای از نور و توحید و عشق و محبت به خداوند را به سوی دل انسان می‌گشاید و عبارات دعا و محتوای آن، نشان می‌دهد که امام حسین علیه السلام در حال این دعا سره از خود و عالم غافل گشته، تمام جهان را به یک سو نهاده، با همه وجود حضور خداوند و احاطه و اشراف او به همه ذرات هستی و نفوذ علم و قدرت و حیات او را بر تک تک ذرات و موجودات عالم مشاهده می‌نماید و آن چه را که دیده، بر زبان آورده است. امام حسین (ع) می‌خواهد با این نیایش، انسان و خدا را بشناساند و نزدیکی آن دو را به هم بنمایاند. او با این نیایش، منطقی‌ترین و واقعی‌ترین رابطه انسان با خداوند را با زیباترین شکل به تصویر می‌کشد.

دعای عرفه سیدالشهداء علیه السلام سراسر نور و عرفان پروردگار است و آمیزه‌ای از شور و عشق و محبت و معرفت به ذات پاک خداوندی است.

پیشوایان و ائمه کفر:

در دعای عرفه آمده است. «پروردگارا از روی مهر و رأفتی که به من داشتی و احسانت نسبت به من مرا به جهان نیوردی در دوران حکومت پیشوایان کفر آنانکه پیمان تو را شکستند و . . .»
ائمه جمع امام و در قرآن به دو صورت "ائمه" و "ایمه" قرائت شده است. امام کسی است که پیشاپیش دیگران قرار دارد و به او اقتدا می‌شود و کفر در لغت به معنای پوشاندن و پنهان کردن چیزی است و مقصود از آن در اینجا انکار وحدانیت خدا یا شریعت و نبوت است، بنابراین، ائمه کفر که ترکیبی اضافی است بر کسانی اطلاق می‌شود که در کفر بر دیگران پیشی گرفته، دیگر کافران از آنان پیروی می‌کنند.

فرجام حاکمان جائر و پیروانشان:

امامان کفر که دیگران را نیز به آتش جهنم می‌خوانند، در قیامت از سوی هیچ شفاعت کننده‌ای یاری نخواهند شد و یَوْمَ الْقِيَمَةِ لَا يُنصَرُونَ" قصص ۴۱ / ۲۸ / و چون دیگران در کفر و معاصی از آنان پیروی می‌کنند، پیوسته بار گناهانی مانند بار گناهان پیروانشان بر آنان تحمیل شده و از این رو با استمرار کفر و معاصی پس از ایشان، لعنتی مستمر دامنگیرشان خواهد گشت: "وَأَتَّبَعْنَهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً. . . (قصص ۲۸، / ۴۲) و نیز آنان در قیامت از زشترویان خواهند بود . . ."
"و یَوْمَ الْقِيَمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ". (قصص ۲۸، / ۴۲) معنای زشت‌روی در این آیه آن است که چون ائمه کفر را هیچ یاری کننده‌ای یاری نمی‌کند ایشان به گونه‌ای خواهند شد که نفوس از آنان متنفر گشته، کسی به ایشان نزدیک نمی‌شود. در آیات دیگری از ائمه کفر با عناوینی مانند مستکبران یاد شده و به تنازع آنان با پیروانشان در قیامت اشاره رفته است مانند ۱۶۶:-
۱۶۷ بقره ۲/ ۳۸-۳۹ اعراف ۷/ ۲۱ ابراهیم ۱۴/ ۳۱-۳۳ سبأ ۳۴/ ۴۷ - ۵۰ غافر ۴۰/ و در پایان چنین آمده که امامان کفر و پیروانشان در عذاب الهی مشترک‌اند: "فَأَنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ". (صافات ۳۷ / ۳۳)

جهاد و پیکار با ائمه کفر:

خداوند متعال در وجود موجودات زنده غرایز گوناگونی قرار داده که یکی از آن غریزه‌ها "غضب" است تا هرگاه حیاط آن‌ها در معرض خطر و تهاجم دشمن قرار گرفت، با تمام نیرو و ابزاری که در اختیار دارد، از خود دفاع کنند.
در انسان همان‌گونه که غریزه شهوت وجود دارد و باید کنترل شود و در مسیر مناسبی قرار گیرد، قوه غضب نیز وجود دارد. اگر این غریزه از مسیر اصلی خود که همان دفاع است، منحرف شود، موجب به وجود آمدن جنگ‌های خانمان برانداز، تجاوز به سرزمین دیگران و از میان بردن حقوق انسان‌های دیگر می‌شود. اسلام این‌گونه جنگ‌ها و ظلم به انسان‌ها را گناهی بزرگ می‌داند.

ویژگی‌های حاکمان اسلامی:

در متون اسلامی حاکمان به خصلت‌های وصف شده‌اند که به برخی از آن‌ها در اینجا اشاره می‌شود.

۱- عدالت محوری: با دقت در کلام معصومان (ع) در این باره، محوریت این موضوع به وضوح آشکار می‌گردد، چرا که در بیشتر موارد، وصف عدالت برای امام و نیز برای کارگزاران به کار رفته است. رسول خدا (ص) فرمود: یک لحظه‌ی امام عادل از عبادت هفتاد سال برتر است (۵)

امیر مؤمنان نیز می‌فرماید: عدالت سپر نگهبان حکومت‌هاست (۶)

عزت:

حضرت امام حسین - علیه السلام - که در جهان مظهر و الگوی عزت و شرافت است از عامل راهنما و مربیان شایسته برخوردار بود و از مربیانی همچون پیامبر اکرم، حضرت علی، حضرت فاطمه و امام حسن - علیهم السلام - بهره جست و همواره وصیت پدر بزرگوار خویش را در گوش داشت که می‌فرمود: نفست را از هر زبونی و پستی دور بدار هر چند تو را به نعمت‌های بی‌شمار رساند.

در دعای پرفیض عرفه به نقل از سالار شهیدان و خوانیم: "انت الذی اعززت" و در جای دیگر "و فی اعین الناس فعظمنی"

تعریف عزت:

کلمه "عزت" به معنای حالتی است که مانع شکست و مغلوب شدن انسان می‌شود و "ذلت" به معنای نبود حالت عزت و شرافت در انسان است به گونه‌ای که انسان ذلیل، به راحتی شکست را می‌پذیرد و مغلوب می‌شود، [۱] میل و علاقه به "عزت" و فرار و تنفر از "ذلت" یک امر فطری است که در نهاد تمام انسان‌ها وجود دارد، شکوفایی "عزت" نیاز به علل و عواملی دارد که عدم توجه به این عوامل سبب خاموشی آن می‌شود و در مقابل حالت ذلت و مغلوب شدن و پذیرش شکست در انسان تقویت می‌شود.

انسانی که طعم شیرین عزت را بچشد، هیچ طعم تلخ ذلت و خواری را نمی‌پذیرد، حضرت امام علی - علیه السلام - می‌فرماید: کسی که نفس عزیز و شریفی دارد، آن را با پلیدی گناه، خوار و ذلیل نمی‌سازد [۲]

عوامل خوارکننده انسان

در احادیث مختلف موارد گوناگونی به عنوان عوامل خوارکننده انسان قلمداد گردیده است از جمله پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بخل ورزیدن، اشتغال به داد و ستد و رها کردن جهاد در راه خدا را از عوامل خوارکننده انسان می‌دانند حضرت علی علیه السلام در تبیین عوامل خوارکننده انسان به عواملی همچون طمع، پرده برداشتن از گرفتاری شخصی در نزد دیگران و عزت جوئی نزد غیر خداوند اشاره می‌فرمایند، امام صادق علیه السلام نیز در حدیثی، دلبستگی به زندگی دنیا را مایه خواری می‌دانند و در احادیث دیگر ستمگری و ظلم را مایه ذلت و خواری بیان می‌فرمایند، امام حسن مجتبی علیه السلام نیز ترس از راستی را مایه ذلت می‌دانند.

ذلیل‌ترین انسان‌ها

در احادیثی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله زبون‌ترین مردم کسی دانسته شده که مردم را خوار نماید و در حدیث دیگری از حضرت علی علیه السلام آزمندی به دنیا به عنوان خوارکننده‌ترین مسئله برای انسان تعریف گردیده است. امید آن که با بهره‌مندی هر چه بیشتر از فیوضات و کلمات گهربار این بزرگان پیش از بیش به دنبال زندگی عزت‌مندانه و توأم با رستگاری باشیم.

گناه در لغت و اصطلاح:

"گناه" در لغت فارسی به معنای بزه، جرم، خطا، نافرمانی و امثال این الفاظ آمده و در لغت عرب از آن به "ذنب" و "اثم" و "معصیت" تعبیر شده و معانی که در جامع معانی است همان نافرمانی و انجام عملی برخلاف قانون و یا سرپیچی از قانون است. [۱]

گناه در پیش اهل شرع عبارت است از: هرگونه کاری برخلاف فرمان خداوند باشد، گناه است نافرمانی هر چند کوچک باشد چون خلاف امر خداست، بزرگ است. [۲] رسول اکرم "صل الله علیه و آله" در سخنی به ابوذر فرمود: "لا تنظر الی صغر الخطیئة ولکن انظر الی من عصیته" کوچک گناه را ننگر، بلکه آن را بنگر که از چه کسی نافرمانی می‌کنی. [۳]

اثر گناه بر سلامت انسان

۱. اثر گناه بر سلامت انسان در سه بخش جسمی، عقلی و روانی قابل بررسی است. گناهان، اثر سوئی روی حس تشخیص، درک و دید انسان می‌گذارد "صم بکم عمی فهم لا یرجعون" [۴] یعنی: "آنها کروگن گ و کورند و از ضلالت خود بر نمی‌گردند" گناهکار بر اثر غفلت و بی‌خبری حس تشخیص را از دست می‌دهد. "ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم غشاوة" [۵] یعنی: "خدا بر دل‌ها و گوش‌هایشان مهره‌ها ده و بر چشم‌هایشان پرده افکنده شده" و نیز در آیه ۳۹ سوره انعام می‌فرماید: "و الذین کذبوا بایاتنا صم و بکم فی الظلمات" سه نعمت زبان چشم و گوش از آنها گرفته می‌شود.

قساوت قلب

قساوت قلب یکی از آثار سوء گناه بر روان انسان می‌باشد که در اثر اصرار بر گناه بر روح انسان غلبه می‌کند. در آیه ۴۳ سوره انعام می‌خوانیم: "فلولا إذ جاءهم بأسنا تضرعوا ولکن قست قلوبهم و زین لهم الشیطان ما کانوا یعملون" ترجمه: "چرا وقتیکه بلای ما به آنها می‌رسید توجه و تضرع و زاری نکردند بدین سبب (نکردند) که دل‌هایشان را قساوت فرا گرفت و شیطان کردار آنها را در نظرشان زیبا نمود."

پیامدهای گناه

الف - پیامدهای دنیایی

اثرات گناه فقط مربوط به آخرت نمی‌شود بلکه در دنیا هم گریبانگیر انسان می‌شود و عواقب شومی به همراه خواهد داشت از جمله:

۱- گناه مانع استجابیت دعا

امام باقر "علیه السلام" فرمود: "همانا بنده از خدا حاجتی می‌خواهد، اقتضا دارد که زود یا دیر برآورده شود، پس آن بنده گناهی انجام می‌دهد، خداوند به فرشته می‌فرماید: حاجت او را روا مکن و او را محروم ساز زیرا در معرض خشم من درآمد و سزاوار محرومیت شد [۱۴] حکایت

گذار موسی "علیه السلام" به مردی از اصحابش افتاد که در سجده بود هنگامی که بازگشت، باز همان شخص را در سجده دید، فرمود: اگر حاجتت به دست من بود هر آینه برآورده کرده بودم خداوند به او چنین وحی فرمود: که اگر آنقدر برای من سجده کند که گردنش خورد شود از او نمی‌پذیرم تا اینکه از آنچه که ناخوش آیند من است روی گرداند و به آنچه مطلوب من است روی آورد یعنی از گناه پرهیز کند که آن موجب عدم استجابیت می‌شود. [۱۵]

۲- از دست دادن نعمت‌های خداوند

یکی دیگر از عقوبت‌هایی که خداوند متعال برای بعضی از گناهان مقرر فرموده است، از دست دادن نعمت است که انسان در اثر نافرمانی خدا دچار آن می‌شود. [۱۶] خداوند در آیه ۱۱ سوره رعد فرمود: "...: "إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا قَوْمٌ حَتَّىٰ يَغْتَوَّروا مَا بَأْسَهُمْ وَإِذْ أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءَ فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ مَن وَالٍ " یعنی: "مسلم خداوند وضعیت گروهی را تغییر نمی‌دهد مگر زمانی که آن‌ها در نفس خود و کردار خود تغییری ایجاد کنند و زمانی که خدا نسبت به جمعیتی اراده بدی نماید، جز خدا هیچ عاملی آن را بر نمی‌دارد.

و نیز می‌فرماید: "أَوْلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُّصِيبَةٌ قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ " [۱۷] یعنی: آیا هرگاه به شما مصیبتی رسد در صورتیکه دو برابر آن آسیب به دشمنان رسید گوئید چرا به ما رنج رسد بگو این مصیبت از دست خود کشیدید که نافرمانی کردید که ایزد متعال بر هر چیز داناست".

۳- گناه باعث سلب محبت خدا

گناه مانع محبت خدا می‌شود: در آیه ۱۰۷ سوره نساء می‌خوانیم: "...: "إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا" یعنی: "همانا خدا آن را که خیانتکار و بد عمل است دوست نمی‌دارد."

۴- گناه باعث شکست انسان

" لا تحسبنّ الذّین کفروا معجزین فی الأرض وما واهم النّار ولبئس المصیر " [۱۸] ترجمه: "هرگز گمان مبر که کفار، ما را در زمین عاجز و درمانده می‌کنند، جایگاه آنان آتش است و به راستی که بد سرانجامی است" این آیه پاسخی است به کافران با آن همه امکاناتی که دارند، خداوند این‌گونه به مؤمنان وعده حاکمیت بر زمین را می‌دهد: "ولا تحسبنّ الذّین کفروا معجزین فی الارض" ترجمه: "تردید نکن، زیرا مخالفان نمی‌توانند در هیچ کجای زمین اراده و راه خداوند را مختل و عاجز نمایند. اگرچه کفار، ابرقدرت باشند اما در برابر قدرت خدا شکست خواهند خورد. " [۱۹]

۵- سعادت دنیا تنها در گرو رضایت خدا

" إن یشأ یدهبکم أیها النّاس ویأت بأخیرین و کان الله علی ذلک قدیرا * من کان یرید ثواب الدنیا فعند الله ثواب الدنیا والآخره " [۲۰] آیه خطای افرادی را که ترک تقوی کرده‌اند را روشن می‌سازد: هم ثواب دنیا و هم ثواب آخرت تنها از جانب خداست پس حتی اگر مزدی فقط ثواب و سعادت دنیوی را می‌خواهد باید به خدا تقرب جوید چون هیچ‌کس بدون اینکه خدا

بخواهد به سعادت و ثوابی نایل نمی‌گردد او شنوا و بیناست و می‌داند بندگانیش به دنبال کدام سعادت هستند و لایق چه ثوابی می‌باشند. [۲۱]

۶- محرومیت از هدایت الهی

افرادی که بر اثر لجاجت و عناد حق را نمی‌پذیرند، در واقع به خود ستم کرده‌اند و خویش را از هدایت‌های خداوندی محروم و از الطاف او دور و از حرکت در مسیر رشد و کمال بی‌بهره ساخته‌اند.

در سوره بقره آیه ۵۴ حضرت موسی علیه‌السلام به قوم خود، بعد از آنکه به . . . "گوساله پرستی" روی آورند، فرمود . . . "یا قوم اینکم ظلمتم أنفسکم باتخاذکم العجل" . . . ترجمه: "ای مردم، شما با رو آوردن به گوساله، به خودتان ستم روا داشته‌اید". خداوند پس از بیان عاقبت و سرگذشت مردمی که خود را از حقیقت محروم کرده‌اند در سوره هود آیه ۱۰۱ می‌فرماید: "و ما ظلمنا هم ولكن ظلموا أنفسهم". ترجمه: "وما به آنان ستم نکردیم، ولی آنان به خودشان ستم کردند".

پیامدهای اخروی گناه

۱- عذاب به هنگام مرگ

تا زمانی که پرده‌های غرور و غفلت بین انسان و حقایق آویخته شده است، از دیدن حقایق نظام هستی عاجزند. [۲۲] در قرآن آیه ۱۳-۱۴ سوره تکوین می‌فرماید: "كَلَّا لَا تَتْلُمُونِ عَلٰمَ الْيَقِيْنِ * لَتَرْوُنَّ الْحَجِيْمَ" یعنی چنین نیست که شما خیال می‌کنید اگر علم و یقین به آخرت داشته باشید، قطعاً جهنم را خواهید دید.

چشم دل باز کن که جان بینی آن چه نادیدنی است آن بینی

۲- هنگام مشاهده عذاب

در این هنگام که انسان سرنوشت دردناک را با چشم خود می‌بیند، با ندای (رب ارجعون) پروردگارا! مرا باز گردان فریاد استغاثه و پشیمانی سر می‌دهد و جواب "کلا" هرگز می‌شنوند قرآن کریم حالات این‌گونه افراد را به هنگام مرگ این‌گونه ترسیم می‌کند: [۲۳] و لو تری إذ وقفوا علی النار فقالوا یا لیتنا نردّ ولا نکذب بایات ربّنا و نکون من المومنین [۲۴] ترجمه: "ای کاش (بار دیگر) به دنیا باز می‌گشتیم و آیات پروردگاران را تکذیب نمی‌کردیم و از مؤمنان می‌شدیم.

در آیه دیگر حال آنها را می‌فرماید: "یا لیتنی کنت ترابا" [۲۵] ترجمه: "ای کاش خاک بودیم (و این‌گونه در آتش کفر و بی‌ایمانی خود نمی‌سوختیم)

۳- اثر گناه و عذاب جاودان

خداوند در آیه ۶۴-۶۵ سوره احزاب می‌فرماید: "ان الله لعن الکافرین واعدّ لهم سعیرا * خالدین فیها ابدآ یجدون ولیآ ولا نصیرا" یعنی: خدا کافرانرا لعن کرده و بر آنان آتش دوزخ مهیا گردانید * آنان در آن دوزخ همیشه معذبند و بر نجات خود هیچ یار و یاورى نخواهند یافت " و نیز در آیه ۲۳ سوره ابراهیم می‌فرماید: "و ادخل الذّین ءامنوا و عملوا الصّالحات جنّات تجرى من تحتها النّهار خالدین فیها ربّهم تحتیهم فیها سلام " یعنی: "و آنان که بخدا ایمان آورده و عمل صالح کردند در بهشت‌هایی برند که از زیر درختانش نهرها جاریست و همیشه به فرمان خدا با تحیت و سلام و احترام در آن بهشت مخلدند.

در این هنگام که انسان سرنوشت دردناک را با چشم خود می‌بیند، با ندای (رب ارجعون) پروردگارا! مرا باز گردان فریاد استغاثه و پشیمانی سر می‌دهد و جواب "کلا" هرگز می‌شنوند قرآن کریم حالات این‌گونه افراد را به هنگام مرگ این‌گونه ترسیم می‌کند: [۲۳] و لو تری إذ وقفوا علی النار فقالوا یا لیتنا نردّ ولا نکذب بایات ربّنا و نکون من المومنین [۲۴]

ترجمه: "ای کاش (بار دیگر) به دنیا باز می‌گشتیم و آیات پروردگاران را تکذیب نمی‌کردیم و از مؤمنان می‌شدیم. در آیه دیگر حال آنها را می‌فرماید: "یا لیتنی کنت ترابا" [۲۵] ترجمه: "ای کاش خاک بودیم (و این گونه در آتش کفر و بی‌ایمانی خود نمی‌سوختیم)

۳- اثر گناه و عذاب جاودان

خداوند در آیه ۶۴-۶۵ سوره احزاب می‌فرماید: "ان الله لعن الکافرین واعد لهم سعیرا * خالدین فیها ابدآ یجدون ولیآ ولا نصیرا" یعنی: خدا کافرانرا لعن کرده و بر آنان آتش دوزخ مهیا گردانید * آنان در آن دوزخ همیشه معذبند و بر نجات خود هیچ یار و یآوری نخواهند یافت " و نیز در آیه ۲۳ سوره ابراهیم می‌فرماید: "و ادخل الذین ءامنوا و عملوا الصالحات جنات تجری من تحتها النهار خالدین فیها ربهم تحتیهم فیها سلام " یعنی: "و آنان که بخدا ایمان آورده و عمل صالح کردند در بهشت‌هایی برند که از زیر درختانش نهرها جاریست و همیشه به فرمان خدا با تحیت و سلام و احترام در آن بهشت مخلدند.

ج - پیامد اجتماعی

گناه و ویرانی جامعه

قرآن کریم پیوند روشنی میان مسائل معنوی و مادی برقرار می‌سازد و استغفار از گناه و بازگشت به سوی خدا را مایه آبادانی، خرمی، طراوت و اضافه شدن نیرویی بر نیروها معرفی می‌کند. "فقلت استغفروا ربکم إنه کان غفارا * یرسل السماء علیکم مّدارا * و یمدکم بأموال و بنین و یجعل لکم جنّات و یجعل لکم أنهارا" [۲۶] ترجمه: "از زبان نوح "علیه السلام" به آنان گفتم: از گناهان خود در پیشگاه پروردگارتان استغفار کنید که او آمرزنده است تا باران آسمان را پشت سر هم بر شما فرو ریزد و شما را با اموال و فرزندان کمک بخشد و باغها و نهرها را برای شما قرار دهد". جالب توجه اینکه در روایات اسلامی می‌خوانیم ربیع بن صبیح می‌گوید: "نزد امام حسین "علیه السلام" بودم مردی از در وارد شد و از خشکسالی آبادی‌اش شکایت کرد. امام "علیه السلام" به او فرمود: استغفار کن، دیگری آمد و از فقر شکایت کرد. به او نیز گفتم: استغفار کن، سومی آمد و به او گفتم: دعا کن خداوند به من پسری دهد. به او نیز گفتم: استغفار کن، ربیع می‌گوید: من تعجب کردم و گفتم: هر کس نزد شما می‌آید و مشکلی دارد و تقاضای نعمتی دارد به او همین دستور را می‌دهی و به همه می‌گویی استغفار کنید و از خداوند طلب آمرزش نمایید. حضرت علی "علیه السلام" در جواب فرمود: آنچه را گفتم از پیش خود نگفتم من این مطلب را از کلام خدا که از پیامبرش نوح "علیه السلام" حکایت می‌کند، استفاده کردم و پس آیات فوق را تلاوت کرد. [۲۷]

آثار و فواید دعا و دعا کردن برای دیگران

عبادات باید با نیت تقرب به خدا به جا آورده شود و دعا که از برترین عبادت‌هاست تنها با همین نیت باید انجام گیرد. همچون اولیای خاص الهی که تسلیم محض اوامر او هستند و از آن جهت دعا می‌کنند که اطاعت حق تعالی است و لذا دعایشان اجابت بشود یا نه راضی هستند. هرچند آنان از دعا جز تقرب، چیزی نمی‌خواهند، اما خود دعا دارای آثار و فوایدی است که هر دعاکننده‌ای از آن بهره‌مند خواهد شد، البته در صورتی که آداب و شرایط آن را رعایت کند.

در این مقاله با توجه به روایات به برخی از فواید دعا اشاره می‌کنیم:

۱. کسب معرفت:

از شرایط دعا، به دست آوردن معرفت لازم برای شناخت خود و خداست. اینکه انسان بداند فقیر محض است و در همه چیز محتاج خداست و خداوند بی‌نیاز از دیگران و برآورنده نیاز دیگران است و بداند که هیچ چیزی بدون اراده خداوند واقع نمی‌شود و هر چه را او اراده کند بی‌درنگ محقق می‌شود. "انما امره اذا اراد شیئا ان یقول له کن فیکون" [۱] با این معرفت انسان با تمام وجود و با اخلاص دعا خواهد کرد و همین باعث اجابت آن می‌شود. امام صادق - علیه السلام - در بیان آیه "فلیستجیبوا لی و لیؤمنوا بی می‌فرمایند: " یعنی مردم بدانند که خداوند قادر است هر آنچه را بخواهند به آنان عطا کند. [۲۰] و وقتی از آن حضرت درباره علت عدم استجابت دعا پرسیدند، فرمود " چون شما کسی را می‌خوانید که او را نمی‌شناسید. [۳] آرامش روانی:

گاهی انسان در زندگی روزمره خود گرفتار مشکلاتی می‌شود که برطرف کردن آن از توانش خارج است. و وارد آمدن فشار برای انجام کارهایی فراتر از توانمندی‌های آدمی در وی اضطراب ایجاد می‌کند و این اضطراب را نمی‌تواند مدت درازی تحمل کند (۴) بهترین راه حل برای از بین بردن اضطراب و به دست آوردن آرامش، دعا و راز و نیاز با خداست چرا که دعا برقراری ارتباط بنده با خداست. خدایی که بر هر کاری تواناست. این ارتباط انسان را امیدوار و دلگرم به قدرتی برتر می‌کند که اگر صلاح بداند به راحتی آن فشارها و سختی‌ها را برطرف می‌کند. ۳. خودسازی:

برقراری ارتباط با خداوند و با او به راز و نیاز پرداختن در صورتی امکان‌پذیر است که اعمال او خلاف خواست پروردگار نباشد. قرآن کریم می‌فرماید: خداوند دعای کسانی را اجابت می‌کند که ایمان داشته باشند و عمل صالح انجام دهند (شوری، ۲۶) پس سخن گفتن با خدا و طلب حاجت از او، دلی پاک و عملی صالح لازم دارد. چنانکه حضرت علی - علیه السلام - می‌فرمایند: پرهیزگار باشید و اعمالتان را صالح و درونتان را برای خدا خالص کنید تا خداوند دعایتان را اجابت کند [۵]. و چون شرط به اجابت رسیدن دعا، ترک گناه است، کسی که حقیقتاً درخواستی از خدا دارد، مراقب اعمال و رفتار خود خواهد بود. ۴. نجات از دوزخ

رسول اکرم - صلی الله علیه و آله - می‌فرمایند: در قیامت امر می‌شود عده‌ای را به جهنم ببرند، خداوند به مالک جهنم می‌فرماید: به آتش بگو پاهایشان را نسوزاند چونکه با آن به مساجد می‌رفتند، صورتشان را نسوزاند به خاطر وضو گرفتیشان دست‌هایشان را نسوزاند چون هنگام دعا دست‌ها را بالا می‌گرفتند [۶]... ۵. تشویق به فعالیت:

امام صادق - علیه السلام - می‌فرمایند: " دعای چهار نفر اجابت نمی‌شود: یکی از آنها کسی است که در خانه بنشیند و از خدا روزی طلب کند [۷]. و حضرت علی - علیه السلام - می‌فرمایند: " دعا کننده بدون عمل مانند تیرانداز بدون کمان است که هیچ‌گاه دعای او به اجابت نمی‌رسد [۸]. کسی که واقعاً می‌خواهد دعا کند باید حداکثر شرایط اجابت آن را رعایت کند. یکی از آن شرایط کار همراه دعاست.

۶. محبوبیت نزد خدا انجام هر عبادتی انسان را محبوب درگاه حق تعالی می‌کند و دعا یکی از آن عبادات و بلکه افضل آن است. خداوند در قرآن کریم از حضرت ابراهیم به خاطر دعا کردنش تعریف و تمجید می‌کند. ان ابراهیم الحلیم اوّاه منیب (هود/۷۵) امام باقر - علیه السلام - در بیان این آیه می‌فرمایند: اوّاه کسی است که بسیار دعا می‌کند [۹].

۷. جلب روزی

خداوند روزی دهنده تمام مخلوقات است اما با دعا می‌توان نعمت‌های بیشتر و بهتری به سوی خود جلب کرد. پیامبر - صلی الله علیه و آله - می‌فرماید: رزق و روزی به عدد قطرات باران از آسمان بر زمین نازل می‌شود تا هر کس به اندازه خود دریافت کند، لکن خداوند زیاده دهنده است پس از فضل خداوند نعمت‌های بیشتری درخواست کنید [۱۰].

۸. دفع بلا:

امام سجاد - علیه السلام - می‌فرماید: دعا و بلا با هم هستند تا روز قیامت و دعا بلا را دفع می‌کند حتی در حالیکه نزول بلا قطعی شده باشد [۱۱]. و حضرت علی - علیه السلام - می‌فرماید: امواج بلا را با دعا دفع کنید [۱۲].

۹. تقویت روحیه احساس مسئولیت نسبت به جامعه:

دین اسلام همه ابعاد زندگی اجتماعی و فردی انسان را مورد توجه قرار داده است. همه افراد را نسبت به یکدیگر و جامعه مسئول می‌داند و این مسئولیت را در قالب امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یکی از فروع دین واجب کرده است و یکی از شرایط استجاب دعا را این وظیفه می‌داند. امیر مؤمنان می‌فرماید: امر به معروف و نهی از منکر کنید تا خداوند دعایتان را مستجاب کند [۱۳]. و همچنین در وصیت خود به فرزندانش می‌فرماید: امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید، مبادا خداوند اشرار امت را بر شما مسلط کند، بعد شما هر چه دعا کنید، اجابت نشود [۱۴].

۱۰. شفای دردها:

امام صادق - علیه السلام - می‌فرماید: دعا کنید چرا که دعا شفا دهنده دردهاست. [۱۵]

۱۱. به دست آوردن منزلت نزد خدا:

امام صادق - علیه السلام - می‌فرماید: نزد خداوند متعال، مقام و منزلتی هست که کسی به آن نمی‌رسد مگر با درخواست و دعا. [۱۶]

۱۲. از بین بردن خودخواهی: در چندین فراز از دعای پر فیض عرفه حضرت سیدالشهدا عموم را مشمول دعای خیر خویش می‌فرماید:

برای استجاب دعا بهتر است انسان اول برای دیگران دعا کند سپس برای خود. چنانکه امام صادق - علیه السلام - می‌فرماید: هر کس چهل مؤمن را قبل از خود دعا کند، دعایش مستجاب می‌شود [۱۷]. همچنین پیامبر - صلی الله علیه و آله - می‌فرماید: وقتی کسی از شما دعا می‌کند آن را عمومیت دهد - و برای دیگران هم دعا کند - چرا که باعث اجابت دعاست [۱۸]. طلب خیر برای دیگران در واقع مبارزه درونی با انحصارطلبی و خودخواهی است.

دعا کردن برای دیگران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. دعا برای دیگران نشانه بزرگواری و کرامت نفس انسان است. دعا برای دیگران به اجابت نزدیک‌تر است و سبب می‌شود که حوائج انسان نیز زودتر و بهتر برآورده شود.

یکی از ویژگی‌های بارز حضرت زهرا (ص) نیز فراوان دعا کردن برای دیگران بود. در روایات متعدد آمده است که آن بانو در عبادت‌های شبانه خود و راز و نیازهای خود با خدا بسیار برای دیگران دعا می‌کردند و حوائج دیگران را بر حوائج خود ترجیح می‌دادند. اگر به فکر دیگران هستیم و برای دیگران دعا می‌کنیم بدانیم که قطعاً کسی یا کسانی را خدا مأمور می‌کند که به فکر ما باشند و برای ما دعا کنند.

یکی از نشانه‌های اینکه بدانیم در حال غفلتیم یا خیر این است که ببینیم به فکر دیگران هستیم و برای دیگران دعا می‌کنیم یا اینکه فقط به فکر خودمان هستیم.

نتیجه

در این عالم کسی بی‌رنج و غم نیست، حتی آن کسی که خود را در تفکرات مادی مشغول کرده و از عالم دین و اخلاق بی‌خبری بهره است. چه آنکه در این جهان مشکلات و رنج‌ها و دردها انسان را رنجانده، روح و روان لطیف او را می‌فشارد. پس به این نتیجه می‌رسیم که در دنیا خوشی مطلق وجود ندارد پس چه بهتر است که در برابر خدایی که همه عالم تحت فرمان او در سایه قدرت اوست و با کمال مهر و عطوفت بندگانش را نوازش کرده و به سوی خویش دعوت فرموده و سختی و لجاجت به خرج ندهیم و با ندامت و پشیمانی به سوی او روی آوریم و رحمت و مغفرت او را طلب کنیم. و در سوره نور آیه ۳ می‌فرماید: " و توبوا الی الله جمیعا ایها المؤمنون لعلکم تفلحون " یعنی: "ای مؤمنان، همگی با هم به سوی خدا توجه کنید و باز گردید. شاید رستگار شوید"

دعا نور امید در همه ارکان زندگی را در انسان‌ها زنده نگه می‌دارد، چرا که ارتباط انسان با کمال مطلق الهی تنها روزنه‌ی امیدبخش برای رهایی انسان از مشکلات و نارسایی‌ها در زندگی است.

دعا مغز عبادت و بندگی انسان است و حتی در لسان روایات در مقایسه با نماز نیز جایگاه دعا برای تقرب به خدا بیشتر است، چون دعا اظهار فقر و مسکنت انسان است. رویکرد به دعا در پیشگاه ذات ربوبی یعنی پذیرش علم و قدرت و مولویت الهی و هرچه شناخت انسان به خدا بیشتر می‌شود میلش به خدا نیز بیشتر می‌شود و از آنجا که در ادعیه مأثور از ائمه به عالی‌ترین معارف الهی اشاره شده است این خود می‌تواند نور معرفت را در انسان‌ها قوی کند.

امید است که تأمل در ادعیه و بخصوص مفاهیم اجتماعی آنها چراغی فراراه ما برای یک زندگی متعالی باشد.

منابع:

۱. لغت‌نامه دهخدا، ماده "ذنب" و به نقل از کیفر گناه، سید هاشم رسولی محلاتی، ص ۱۱۸
۲. مجموعه ورام، ج ۲، ص ۵۳ به نقل از گناه شناسی، محسن قرائتی، ص ۲۱
۳. همان
۴. بقره ۱۱۸ /
۵. بقره ۷ /
۶. تفسیر نمونه، مکارم شیرازی، ج ۱، ص ۱۱۵
۷. اخلاق، بانوی اصفهانی، ص ۱۷
۸. احزاب ۱۱۲ /
۹. بحارالانوار، ج ۷۳، ص ۳۴۲ به نقل از کیفر گناه، صص ۵۳-۵۵۹
۱۰. گنج های بهشتی، علی محمد حیدری نراقی، ص ۳۹۸
۱۱. معانی الاخبار، ص ۲۷۱ به نقل از کیفر گناه
۱۲. رعد ۲۸ /
۱۳. خلاصه تفاسیر المیزان و نمونه، تلخیص: عباس پور سیف، ص ۵۲۶
۱۴. اصول کافی، ج ۲، ص ۲۷۱ به نقل از تجربه شیرین ندامت
۱۵. گناه کبیره، دستغیب شیرازی، ص ۸
۱۶. تجربه شیرین ندامت، ص ۵۴
۱۷. آل عمران ۱۶۵ /
۱۸. نور ۵۷ /
۱۹. تفسیر نور، محسن قرائتی، ج ۸، ص ۲۰۸
۲۰. نساء ۱۳۳-۱۳۴ /
۲۱. خلاصه تفاسیر المیزان و نمونه، ص ۲۰۶
۲۲. حسرت نامه قیامت، علی مویدی، ص ۷۳.
۲۳. حسرت نامه قیامت، ص ۸۰
۲۴. انعام ۲۷ /
۲۵. نباء ۴۰ /
- ۲۶- نوح ۱۰-۱۲ /
۲۷. مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۳۶۱. به نقل از گنج های بهشتی، ص ۲۰۷